DOI: 10.26650/Filmvisio.2023.0019

filmvisio
CINEMA JOURNAL

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Kitap İncelemesi / *Book Review*

Gazi'nin Sineması: Atatürk'ün Sinema(sal) Serüveni

Gazi's Cinema: *Atatürk's Cinema(tic) Adventure*

Özuyar, A. (2021). *Gazi'nin sineması*. Yapı Kredi Yayınları. ISBN: 9789750850301

Batu ANADOLU[1]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, Adana, Türkiye

ORCID: B.A. 0000-0002-7420-3818

Corresponding author/Sorumlu yazar:
Batu ANADOLU,
Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, Adana, Türkiye
E-mail/E-posta: banadolu@cu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.06.2023
Accepted/Kabul tarihi: 17.07.2023

Citation/Atıf: Anadolu, B. (2023). *Gazi'nin sineması*: Atatürk'ün sinema(sal) serüveni. *Filmvisio, 2*, 217-222. https://doi.org/10.26650/Filmvisio.2023.0019

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Ali Özuyar, Gazi'nin Sineması, Muhsin Ertuğrul, kitap değerlendirmesi
Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Ali Özuyar, Gazi'nin Sineması, Muhsin Ertuğrul, book review

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda sinema endüstrisinin merkezi olarak görülen Avrupa ülkeleri savaştan olumsuz etkilenirken, liberal politikalar ile gelişimini sürdüren Amerikan sineması sessiz sinemanın altın çağına giriş yapar. 1929 Ekonomik Buhranı'nın bile engelleyemediği bu yükseliş, karşısında sinemayı devletleştiren ve propaganda aygıtına dönüştüren bir Avrupa bulmuştur.

1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise yeni bir devlet olarak bir sinema politikası(zlığı)ndan muzdariptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ordunun hâkimiyetinde kalan sinema, Cumhuriyetin ilanıyla ne devlete ne de özel sektöre yar olur. Az sayıdaki yapım şirketi, Muhsin Ertuğrul'un başı çektiği birkaç isimle film üretmeye çalışmaktadır. Yapılan filmler Cumhuriyet değerlerini önceleyen bir anlatım dizgesini takip etmekte ve birçok alanda olduğu gibi sinemada da Batılı sinemanın içerik-biçim kalitesine ulaşma hayalleri kurulmaktadır. Kurmaca filmlerin tiyatro etkisinden çıkamadığı, kısa belgesellerin ve eğitici filmlerin Halkevleri aracılığıyla Anadolu'ya yayıldığı bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk, Münir Hayri Egeli ile bir görüşmesinde şu sözleri söylemektedir: "Sinema gelecekteki dünyanın bir dönüm noktasıdır. Şimdi bize basit bir eğlence gibi gelen radyo ve sinema bir çeyrek asra kalmadan yeryüzünün çehresini değiştirecektir" (Özuyar, 2021, s. 13). Sektörde var olan olumsuzluklar ile Atatürk'ün vizyoner bakış açısı arasındaki bu çatışmanın sebepleri neler olabilir?

Sinema tarihçisi Ali Özuyar'ın kaleme aldığı ve 2021 yılında yayımlanan *Gazi'nin Sineması* isimli kitap, ortaya çıkan bu çelişkili ilişkinin bir kara kutusu olma umudunu vermektedir. Kitap, sinemanın Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemlerindeki serüvenini belgeleme ve tanıklıklar üzerinden aktarma çabasının niş bir örneğidir. Yazdığı toplam on iki kitapta 1895-1945 yılları arasındaki sinema tarihine politik, kültürel ve endüstriyel bir yaklaşım geliştiren Özuyar, tüm eserlerinde dolaylı ya da dolaysız biçimde yer alan Mustafa Kemal Atatürk'ü bu sefer ana özne haline getirir. Bu çabayı sinema sektöründe sıkça karşımıza çıkan 'spin off' (yan ürün) eserlere benzetmek mümkündür; çünkü ülkenin kurucusunun sinema ile olan ilişkisini çok yönlü biçimde ele alma fikri, yazarın diğer kitaplarıyla birlikte düşünüldüğünde hem tamamlayıcı hem de yenilikçi bir yapı kurmaktadır. Literatüre baktığımızda Bill Niven'ın yazdığı *Hitler and Film: The Führer's Hidden Passion* (2018) ve Derek Spring ile Richard Taylor'un editörlüğünü yaptığı *Stalinism and Soviet Cinema* (2013) gibi eserleri hatırlatsa da, ana kahramanının sinema ile olan ilişkisine daha karmaşık bir yaklaşımla bakmayı tercih etmektedir.

Atatürk'ün konu edinildiği bir kitapta onun sinema ile olan ilişkisine nasıl bir pencere açılacağı sorusu önem taşımaktadır. Karakterini resmî tarih diliyle ele almak ya da içten bir portre ile sunmak hususunda Özuyar, arayı bulan bir yol izlemektedir. Tarihsel gerçekliklere ya da önceki kaynaklarda yer alan birtakım bilgilere yeniden yer verilirken Atatürk; sinemaya dair çocuksu heyecan duyan bir izleyici ile sinemanın diplomatik ve kültürel alandaki etkisini anlayan bir lider kimlikleri arasında salınmaktadır. Kitabın bu kimliklere olan yaklaşımı ise özellikle iki noktada oldukça değerli hâle gelmektedir: Birincisi; Atatürk'ün sinemaya dair görüşlerini ya da aldığı birtakım tartışmalı kararları dönemin tarihsel gerçeklikleri çerçevesinde şeffaf ve nesnel bir biçimde yansıtmasıdır. İkincisi ise; onun sinemaya bakışının bir seyir deneyiminden ziyade, bir kamusal alan pratiği olarak yorumlanmasıdır.

Atatürk'ün Seyir Deneyimine ve Pratiklerine Bir Bakış

"Riyaset-i Cumhur Sineması" (Cumhurbaşkanlığı Sineması olarak Türkçeleştirilebilir) başlıklı ilk bölümde Atatürk'ün Çankaya Köşkü'nde film izleme deneyimlerine yer verilmektedir. Bir sinema operatörünün gözcülüğünde Kinox Ernemann marka bir projeksiyon cihazı ile yapılan ilk gösterimler, aynı zamanda Atatürk'ün film izleme alışkanlığı ile ilgili de ilk kayıtlardır. Atatürk'ün kurmaca ve jurnal (günlük haber) filmlerine olan ilgisi ile başlayan bu kısımda dikkat çeken nokta, tür filmlerine gösterilen ilgi ve filmlerin izlenme zamanlarıdır. Köşk'e özellikle komedi filmleri getirilmekte ve çalışmaların yoğunlaştığı dönemlerde gece yarısı film gösterimleri devam etmektedir. Özuyar'ın Atatürk'ün seçici izleme deneyimine ve gece geç saatlerde de olsa film izleme isteğine yaptığı vurgu, aynı zamanda yalnız bir izleme deneyimini göstermektedir.

Atatürk'ün yeni bilgiler edinme ve kaçış motivasyonları ile yaklaştığı film izleme deneyimi, "Gazi'nin Film Seyrettiği Sinema ve Şehirler" başlıklı ikinci bölümde yeni motivasyonlar ile zenginleşir. İstanbul, Ankara ve İzmir'de sinema salonlarına yapılan ziyaretler, film izleme amacının yanı sıra Türk halkını gözlemleme, kamusal alanda devrimin işleyen ve işlemeyen yönlerini tespit etme gibi sosyal bütünleşmeye dayalı unsurlarla birleşmektedir. Atatürk'ün kadın ve erkeklerin birlikte film izlemelerini teşvik etmek, halkın içerisinde film izlemek ve film sonrası halkı selamlayıp sohbet etmek gibi birtakım alışkanlıkları sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Akşam veya gece film izleme, bazı filmleri birden fazla izleme ve belirli sinema salonlarını (İzmir'de Elhamra, Ankara'da Yeni Sinema) tercih etme gibi tekrarlayan unsurlar göze çarpmaktadır. İlgi çekici ve tartışmalı noktalardan biri ise Atatürk'ün filmlere dair birtakım görüşlerinin sansür

uygulamasına dönüşebileceğine dair örneklerdir. *All Quiet on The Western Front* (*Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, Lewis Milestone, 1930) filmini özel bir gösterimde izleyen Atatürk'ün "filmi fevkalade beğendiğini fakat savaştan yeni çıkmış Türk halkına gösterilmesinin sakıncalı olduğunu" söylemesi, filmin vizyona girmemesine neden olmuştur (Özuyar, 2021, s. 46). Bununla birlikte alınan kararın arka planında Almanya'da yükselişe geçen milliyetçi söylemin etkisinin ve diplomatik bir kriz yaratmama çabasının bulunduğu yazar tarafından vurgulanmaktadır.

Kamera Arkasında Lider, Kamera Önünde Bir İnsan

Atatürk'ün yurt dışında ve Türkiye'de çektirmek istediği ya da kendisinin de bizzat yer aldığı filmlerde sinema tutkusu ile devlet adamlığının getirdiği sorumluluk duygusu arasındaki çatışma hissedilmektedir. "Gazi'nin Talimatıyla Çekilen Filmler" başlıklı üçüncü bölümde Sovyet Rusya'dan gelen yönetmenler Lev Arnstham ve Sergei Yutkevich'in İstiklal mücadelesini anlatan kurmaca filmlerinin son anda engellenmesinden ve sonrasında aynı yönetmenlerin *Serdtse Turtsii* (*Türkiye'nin Kalbi Ankara*, 1934) belgeselini çekmesinden söz edilir. Bu gibi örnekler, Atatürk'ün inkılabın yayılmasında sinemaya verdiği önemi gösterse de, bürokrasinin genellikle kurmaca filmlerden çok, içeriği kontrol edilebilir belgesel yapımlara odaklandığını hissettirmektedir. Kitapta birçok yerde bahsedildiği şekilde çeşitli sansür mekanizmalarının devreye girmesi ve birtakım bahanelerle kurmaca filmlerin üretiminin zorlaştırılması, önemli problemler olarak göze çarpmaktadır.

"Gazi Kamera Karşısında" başlıklı dördüncü bölümde; Atatürk'ün 1930'lu yıllarda kendisiyle ilgili çekilen filmler üzerindeki nüfuzunu artırmasından ve yönlendirici birtakım görüşlerde bulunmasından söz edilmektedir. Bu yaklaşım nedeniyle Atatürk'le ilgili çekim yapmak isteyen yönetmenlerde bir çekingenliğin ve korkunun oluştuğu, zaten var olan bürokratik engeller de düşünüldüğünde istenilen sonuçlara ulaşılamadığı belirtilmektedir (Özuyar, 2021, s. 119). Bu konuda Atatürk'ün *Gazi Numune Çiftliği* (1930, Ferit İbrahim Özgürar) ve *İstiklal* (1933, Fuat Uzkınay) filmlerini yetersiz bularak genişletilmesini istemesi, bitirilemeyen *Ben Bir İnkılap Çocuğuyum* filminin senaryosu üzerinde notlar alması, *Bir Millet Uyanıyor* (1932, Muhsin Ertuğrul) filminin çekimlerinde yer alırken köşkte gürültü yapanlara sinirlenmesi ve hevesinin kaçması, Fox Journal'ın yaptığı çekimlerde vücudu çerçevenin dışında kaldığı için filmin gösteriminin engellemesi gibi örnekler sunulmaktadır. Bu gibi anekdotlar Atatürk'ün sinema konusunda iyi ve ciddi bir izleyici olduğu kadar, sinema hakkında görüşlerini yönetmenlere müdahale edecek biçimde dayatan bir lider olduğu izlenimini de sunmaktadır.

İzlenen ve Özlenen Bir Liderin Portreleri

"Yabancı Sinemacıların Gözünde Gazi ve Türkiye (1922-1938)" başlıklı beşinci ve "Beyaz Perdede Gazi'nin Son Yolculuğu" başlıklı altıncı bölümler ise, önceki bölümler kadar güçlü anekdotlar sunmamakta ve ağırlıklı olarak film çalışmaları yerine dönemin portresini yansıtma görevini üstlenmektedirler. Atatürk'e yönelik yurt dışındaki yönetmenlerin ilgisini aktaran bu bölümlerin en ilgi çekici kısmı ABD'den gelen Julien Bryan'ın çekimlerinin ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'e ulaşmasının öyküsüdür. Roosevelt'in Türkiye'yi görme arzusunu canlandırdığını öğrendiğimiz bu çekimler, Bryan'ın neredeyse bir Türk yönetmenin yapabileceği ölçüde milliyetçi ve inkılapçı bir dil kullanmasıyla da devlet müdahalesini açık etmektedir. Bir diğer ilginç ayrıntı ise Atatürk'ün cenazesi merasimi ve nakil yolculuğunun sinema salonlarında gösterilmiş olmasıdır. Elbette bu filmlerin birçoğunun neden düzenli bir arşiv çalışmasıyla günümüze gelemediği sorusu akıllara takılmakta, tam da bu noktada Özuyar "Sonsöz" bölümüyle imdada yetişmektedir. Falih Rıfkı Atay'ın "Bir Devlet Stüdyosu" başlıklı 1938 tarihli yazısının yer aldığı bu bölümde, medyanın gelişim çağında hala bir devlet stüdyosu kurulamaması ve filmlerin arşivlenememesi eleştirilmektedir. Yazının tam 85 yıl önce yazılması ve benzer sorunların devam etmesi ise manidar olsa gerek.

Sonuç

Ali Özuyar'ın *Gazi'nin Sineması* kitabı Atatürk'ün sinema ile olan ilişkisi üzerinden yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin on beş yıllık bir muhasebesini sunmaktadır. Genç, geleceğe umutla bakan ve dinamik Cumhuriyet birçok konuda olduğu gibi sinemaya da şevkle yaklaşmış; bürokratik endişeler, kişisel hırslar ve ekonomik yetersizlikler gibi konular nedeniyle istenilen gelişme sağlanamamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ise bu kırılgan yapı içerisinde kendi hikâyesini bile hakkıyla aktaramamış olsa da kamera önünde ve arkasında lider kültünü sağlamlaştırma yoluyla sinema(sal) serüvenini sürdürmüştür. Özuyar'ın yazılı ve görsel-işitsel arşivlerde farklı dillerden çeviriler yaparak aktardığı bu serüven, medya arkeolojisi açısından da ilgi çekici bir yaklaşım sunmaktadır. Sonuç olarak, gerek kullandığı yöntem gerekse döneme dair tarihsel bilgileri hikâyeleştirme yeteneği ile Özuyar, okuyucuyu Türk sinemasının çok tartışmalı bir döneminde, daha önce gün yüzüne çıkarılmamış belgeler ışığında ufuk açıcı bir yolculuğa çıkartıyor.

Kaynakça / References

Arnshtam, L., & Yutkevich, S. (1934). (Yönetmen). *Serdtse turtsii* [Film]. Soyuzkino.

Ertuğrul, M. (Yönetmen). (1932). *Bir millet uyanıyor* [Film]. İpek Film.

Milestone, L. (Yönetmen). (1930). *All quiet on the Western front* [Film]. Universal Pictures.

Niven, B. (2018). *Hitler and film: The Führer's hidden passion*. Yale University Press.

Özgürar, F. İ. (Yönetmen). (1930). *Gazi'nin numune çiftliği* [Film]. Universal Pictures.

Özuyar, A. (2021). *Gazi'nin sineması*. Yapı Kredi Yayınları.

Spring, D., & Taylor, R. (Eds.). (2013). *Stalinism and Soviet cinema*. Routledge.

Uzkınay, F. (Yönetmen). (1933). *İstiklal* [Film]. Harp Akademisi Film Çekme Merkezi.